

SUOMEN NOMININTAIVUTUS OPPIMIS- JA TUTKIMUSKOHTEENA

—
MAISA MARTIN

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTOSSA
9. JOULUKUUTA 1995

Me suomalaiset olemme kasvaneet suomen kielen ympäröiminä ensimmäisistä elinpäivistämme lähtien. Jokapäiväisen puheen lisäksi kirjat ja tiedotusvälineet, koulu, opiskelu ja työ ovat muokanneet kieltämme ja käsitystämme siitä. Kielemme ja ajattelumme sekä tietomme kielestä ja tietomme ajattelusta ovat auttamattomasti sidoksissa toisiinsa.

Tämä oman kielen ja ajattelun yhteen-sulautuminen koskee niin maallikkoa kuin tutkijaakin. Äidinkieltään tutkivalla ihmisellä on toki puolellaan etuja, ainakin hyvä kielitaito ja tieto siitä, mikä yleensä on käypää kieltä ja mikä ei. Toisaalta tutkijankin on vaikea irtautua kielen ja ajattelun fuusiosta ja nähdä, miltä kielemme näyttää silloin, kun sitä ei vielä osaa.

Aivan alkujaan suomen kielen tutkimus

lähti liikkeelle oppijoiden tarpeista — heil-lehän suunnattiin ensimmäiset suomen kie-len kieliopit ja sanakirjat. Mutta 1800-luvun alkupuolelta aivan viime vuosiin saakka suomen kieltä on tutkittu melkein yksin-omaan äidinkielisten puhujien näkökulmas-ta, muutamien ulkomaalaisten tutkijoiden kirjoituksia lukuun ottamatta. Suomenruot-salaistenkin suomen kielen tutkimus on muutamien laudaturtöiden varassa.

Tämä näkökulman yksipuolisuus on toki silloin tällöin havaittu. Esimerkiksi Lauri Hakulinen hahmotellessaan vuoden 1946 Virittäjässä (s. 344) kielentutkimuk-semme tulevia tehtäviä vaati kansainvälis-tymistä, »jotta erinäiset oman kielen raken-neseikat erottuisivat siitä itsestäänselvyy-den litteästä taustasta, johon ne niin sanoakseni tähystimme yksiputkisuuden vuoksi ovat sielumme silmissä sulautuneina, ja saisivat perspektiiviä ja plastillisuutta, lakkaisivat esimerkiksi olemasta muka yleisinhimillisiä, sielunrakenteen samanlai-

suudesta johtuvia selviöitä ja osoittautuivat vain tietyiksi mahdollisuuksiksi muiden, aivan toisenlaisten mahdollisuuksien joukossa.»

Väitöskirjani on ensimmäinen, jonka aineistona on ulkomaalaisten puhuma ja kirjoittama suomi. Oppijoiden suomi on viime vuosina noussut tärkeäksi tutkimuskohteeksi kolmesta syystä: käytännön tarpeiden, kielentutkimuksen kansainvälisten virtausten ja suomen kielen oman tutkimuksen kehittymisen vuoksi.

Ulkomaalaisten määrä Suomessa on tällä vuosikymmenellä kasvanut nopeasti: tämän vuoden alussa Suomessa asui 2,6 kertaa niin paljon ulkomaalaisia kuin viisi vuotta aikaisemmin. Kieltämme opettelevien joukko on laajentunut ja monipuolistunut: oppijoina on nyt taustaltaan hyvin erilaista väkeä lukutaidottomista pakolaisista monia kieliä ennestään taitaviin tulkkauksen ammattilaisiin. Opetuksen tueksi vaaditaan opittavasta kielestä tietoa, jota meillä ei vielä paljonkaan ole.

Käytännöllisten syiden ohella suomi toisena kielenä -tutkimuksen moottorina on se, mikä aina on tutkimuksen taustalla: halu tietää. Toisen kielen oppiminen on maailmalla nopeasti kehittyvä tutkimusala, joka on vuorovaikutuksessa paitsi yleisen kielitieteen myös kognitiotieteen, psykolingvistiikan, pedagogiikan ja useiden muiden alojen nykyvirtausten kanssa. Suuri osa tästä tutkimuksesta kohdistuu indoeurooppalaisten kielten, pääasiassa englannin, oppimiseen. Tutkimustulosten nojalla tehdään silti yleisiä oletuksia kielenoppimismekanismeista ja niihin liittyvistä prosesseista ja strategioista. Englannin perusteella saatuja tuloksia pidetään usein Hakulisen äsken lainatuin sanoin »yleisinhimillisinä sielunrakenteen selviöinä». Tästä syystä on tärkeää kohdistaa tutkimusta myös rakenteeltaan englannista poikkeaviin kieliin.

Ulkomaalaiset oppijat kysyvät usein

asioita, joihin suomen kielen parhailakaan asiantuntijoilla ei ole vastausta. Myös heidän opettajansa keksivät luokassa tiukan paikan tullen suomen kielestä kaikenlaista, mitä ei kieliopissa, sanakirjoissa tai oppikirjoissa kerrota. Nämä kysymykset ja vastausten etsiminen niihin lisäävät tietoa suomen kielestä ja suuntaavat tutkimusta seikkoihin, joita emme »tähytimemme yksiputkisuuden» vuoksi muuten huomaisi tutkiakaan. Joukko tämänkaltaisia tutkimuksen aukkoja paikantui väitöskirjatyönikin kuluessa.

Kommunikatiivisuus on jo pitkään ollut kielenopetuksen alan iskusana. Aikaansa seuraava opettaja ei halua opettaa kieltä, vaan kommunikointia, ja oppilaat eivät halua oppia kielioppia vaan puhumista. Me kieliopin tutkijatkin joskus pyytelemme anteeksi intohimomme kohteen puolesta. Etenkin morfologian tutkimus oli pitkään todella epämuodikasta, kyseenalaistettiinhan koko muoto-opin itsenäinen olemassaolokin. Onko siis mitään järkeä haaskata aikaansa tammöiseen näpertelyyn kuin nominien taivutuksen pohtimiseen? Eikö olisi oppimisenkin tutkijoiden parempi käydä suoraan puheen kimppuun?

Ulkomaalaisella aikuisella tai kouluikäisellä kielenoppijalla on halua ja tarpeita kommunikointiin, mutta keinot puuttuvat. Toki voidaan sanoa, että kuuntele ja katsele ja opi kieli ympäristöstäsi, niin suomalaiset vauvatkin tekevät. Mutta aikuinen ei ole vauva, hänellä ei ole aikaa, halua eikä ehkä täysin pikkulapsen kykyäkään omaksua kieltä vähitellen ympäristönsä avulla. Hänellä ei myöskään ole yhteistyöhaluisia vanhempia tai hoitajia, jotka kärsivällisesti aamusta iltaan puhuisivat hänelle suomea, vaan hän saattaa olla hyvinkin yksinäinen tai seurustella pääasiassa maanmiestensä kanssa. Kyetäkseen kommunikoimaan maan valtakielellä ja tullakseen itsensä elättäväksi kansalaiseksi hän tarvitsee siksi

opetusta. Opetuksen on tähdättävä kommunikatiivisiin tavoitteisiin, mutta ennen kuin verbaalinen viestintä voi alkaa, on osattava ainakin jokin pieni osa kielestä.

Tällaista perusaineistoa suomen kielessä on keskeisen sanaston ohella se nominintaivutuksen alue, jota väitöskirjassani käsitelen: nominien sija- ja lukutaivutus. Alkeellinenkin vuorovaikutus edellyttää, että pystyy erottamaan tekijän kohteesta, menemisen ja tulemisen suunnat toisistaan tai yhden monesta. Morfologia ei siis ole kommunikoinnista irrallinen alue.

Suomen kielen alkeisryhmiä opettaessani näin kerran toisensa jälkeen, kuinka oppijat elivät kommunikointitarpeidensa ja kielitaidon puutteen ristipaineessa. Tutkijan ja opettajan kannalta kyse on formaalisen ja funktionaalisen näkökulman ikuisesta vastakkainasettelusta. Kielenoppija tarvitsee muotoja ilmaistakseen funktioita. Oppimisen näkökulmasta näitä kahta ei voi mitenkään erottaa toisistaan: oppijaa ei auta, vaikka hänelle kuinka kerrottaisiin, että suomeksi ilmaistaan kieltoa ja kysymistä ja surua ja iloa, ellei hänellä ole hallussaan kielen aineksia, joilla näitä ilmaista.

Opetuksen suunnittelun kannalta on kyse siitä, rakennetaanko oppimisen tuki ja oppijalle tarjottava materiaali ilmaistavista asioista vai muotojen luokittelusta käsin. Kummassakin tapauksessa tarvitsemme myös tietoa molemmista: oppijoiden ilmaistutarpeista ja siitä, miten niitä suomeksi kiellennetään, mutta myös siitä, millaisia tarvittavat muodot ovat ja miten ne oppijan kielitajussa jäsentyvät. Niin mielellään kuin soisikin kielen kuin kielen oppijoille vaivatoman ja nopean oikotien instant-kommunikaatioon, sitä ei ole olemassa. Siksi työ tällä uudella tutkimussaralla on aloitettu siitä, minkä useimmat kokevat vaikeaksi: sanojen taivutuksen oppimisesta.

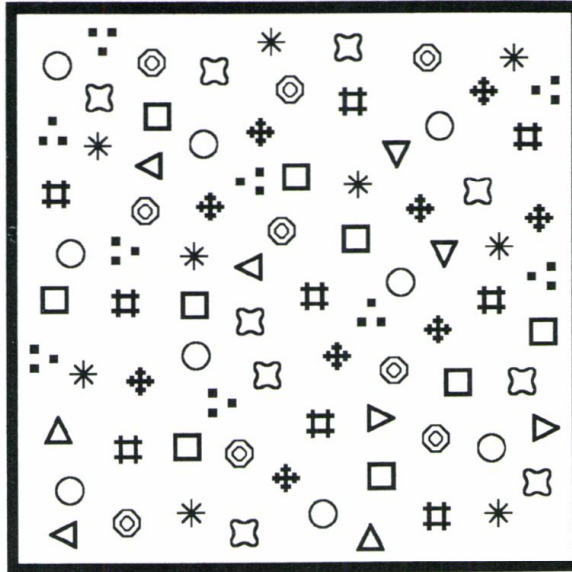
Tutkittavien oppijoiden monipuolisen joukon ulkopuolelle on työssäni rajattu vain lapset sekä luku- ja kirjoitustaidottomat tai muuten hyvin vähän koulutetut aikuiset. Heidän tuottamiensa ilmausten joukko on suuri ja heterogeeninen. Morfologia taas käsitetään usein aika suljetuksi ja selvärajaiseksi alueeksi. Siitäkin on tässä aidattu vain pieni osa tutkimuksen kohteeksi.

Tätä rajattua aluetta lähestytään monelta suunnalta. Tällaisia ovat oppijan ja opettajan kokemat luokittelun ongelmat, muistin osuus, tietojen ja taitojen välinen suhde oppimisessa, kognitiiviset prosessointimekanismit, kuten sääntöjen tai mallien eli analogian hyväksikäyttö. Näkökulmia avaavat myös uudehkot kielen prosessointimallit, kuten konnektionistiset ajatukset ja Competition model -niminen malli, jossa erilaisten kielellisten ja ei-kielellisten vihjeiden arvellaan kilpailevan keskenään. Myös virheillä ja oppijan ennestään osamien kielten vaikutuksella on merkitystä oppimiselle.

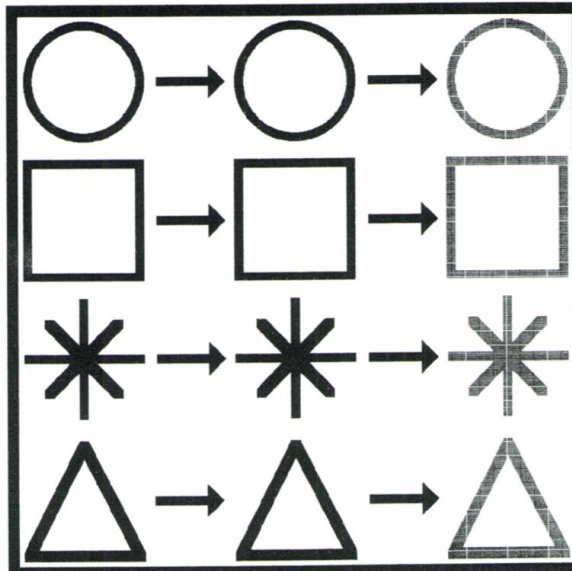
Kieliopin ulkoisten näkökulmien lisäksi aluetta tarkastellaan joidenkin morfologisten teorioiden silmälasien läpi. Yksi mahdollisuus on, että taivutusmuotojen (joita tässä kuvaavat erimuotoiset kuviot) ajatellaan olevan leksikaalistuneita, ilman tiettyä järjestystä tai keskinäisiä suhteita (kuvio 1¹). Tavallisemmin kuitenkin katsotaan, että on olemassa perusmuotoja, joita muunnellaan tässä nuolilla kuvattujen sääntöjen avulla (kuvio 2). Vaihtoehtona tälle perusmallille on paradigmapohjainen ajattelu, jossa taivutusmuodot ajatellaan rinnakkaisiksi muotoketjuiksi (kuvio 3), jotka vertautuvat toisiinsa sekä paradigman sisäisesti (kuvassa vaakasuoraan) että paradigmojen kesken (eli pystysuunnassa).

Näiden asioiden valaisemiseksi on informanttijoukkoni tuottamista ilmaisista

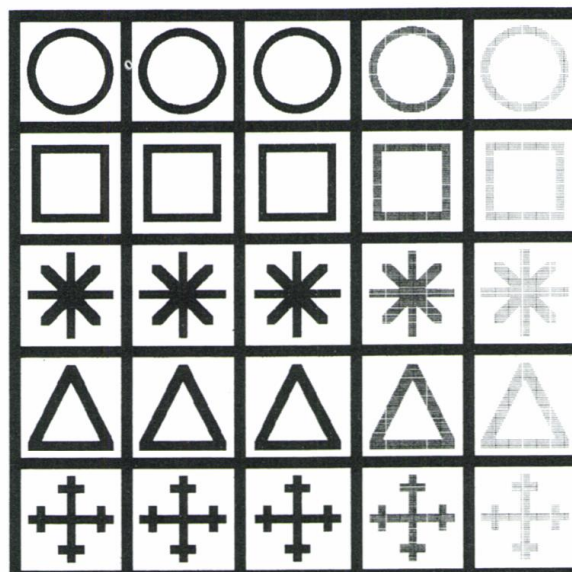
¹ Kuvioiden visuaalisesta toteutuksesta kiitän Otto Martinia ja Antti Niemelää.

Kuvio 1.

Kuvio 2.

Kuvio 3.

otettu erilaisia näytteitä. Koehenkilöitä pyydettiin tuottamaan tiettyjä muotoja aneuita tavallisista ja tekosanoista. Tällä tavalla saatiin tiukasti kontrolloitu otos. Heitä myös haastateltiin. Tällöin puhuttiin rajatusta aiheesta, taivutuksen oppimisesta, mutta he saivat itse valita näkökulmia ja kertoa kokemuksiaan. Tämä otos on oppijan kurkistusaukko kieleen. Lisäksi on mukana satunnaisia palasia spontaanista puheesta ja oppijoiden kirjoituksista. Näin kertynyttä aineistoa analysoidaan edellä esitetyillä tavoilla: kognitiivisten tekijöiden ja morfologian kuvaustapojen valossa.

Tutkimuksen päätuloksena on, että oppijan kannalta nominien taivutusta ei ole järkevää kuvata vain yhden kielioppiteorian tai yhden prosessointimallin avulla. Vaikka teoreettisista lähtökohdista suomen kielen taivutusjärjestelmä voidaan kuvata jotakuinkin aukottomasti yhdenkin mallin — sääntöjen tai paradigmojen — avulla, systeemi ei todellisuudessa ole tasakoostainen, vaan eri morfologian alueilla toimivat parhaiten erilaiset kuvauksen ja oppimisen mallit. Tästä näkökulmasta kyseenalaistuu myös teoreettisten mallien täydellinen riippumattomuus toisistaan.

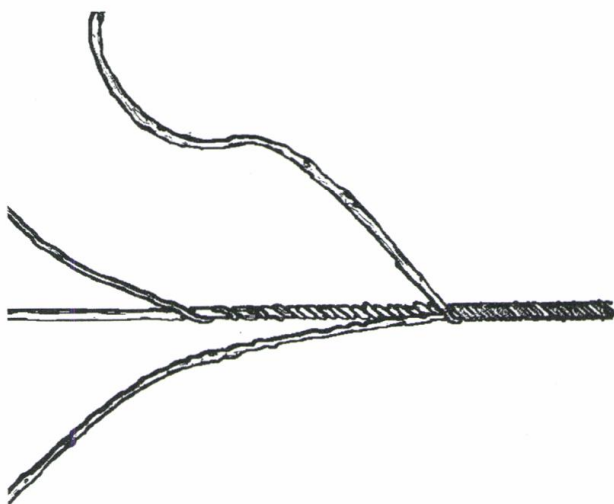
Taivutus ei oppijan kannalta ole myöskään muusta kielestä irrallaan oleva ilmiö. Sanan rakenteellisen mutkikkuuden lisäksi vaikuttaa taivutuksen onnistumiseen sanan tuttuus tai yleisyys, ja myös sanan merkityksellä ja ympärillä olevilla muilla sanoilla on osuutensa.

Koska morfologia ei ole tasainen kenttä, sen kuvauksen on oltava moniulotteinen. Tätä moniulotteisuutta voidaan visuaalistaa monin eri tavoin. Lisensiaatintyössäni kuvasin amerikansuomalaisten morfologiaa verkkona, jonka säikeet joskus sotkeentuvat toisiinsa. Metaforan tasolla samantapainen on konnektionistien kuvaus kognitiosta. Verkkomallit ja verkostoituminen ovat muutenkin muodikkaita metaforia, jotka

soveltuvatkin hyvin taivutusprosessien kuvaukseen.

Tässä työssä tarkastellaan taivutusjärjestelmää oppimisen kohteena ja aineistona ovat oppijoiden kielelliset produktit, eivät suoranaisesti prosessit. Siksi tuloksen visuaalistamisen apuneuvoksi ei ole valittu verkkoa vaan kohokartta, joka kuvaa oppimisen lopputulosta, valmista taivutusjärjestelmää. Siinä aikuisen kielenoppijan taivutusjärjestelmä kuvitellaan muotoutuvaksi esiintymien perusteella. Voidaan kuvitella, että sanamuotojen esiintymät laskeutuvat kuin lumihiualeet taivaalta ja asetuvat eri kohdille morfologista maisemaa. Aluksi ne sijoittuvat sattumanvaraisesti, mutta vähitellen oppijan kognitiiviset prosessit (luokittelu, muisti, analogia) ja eksplisiittinen opetus alkavat järjestää niitä kasoihin. Usein esiintyvät ja selvästi muista erotuvat sanamuodot muodostavat jyrkkäreunaisia kasoja, harvinaiset taivutusmuodot tai helposti muihin sekaantuvat muodot matalampia kohoumia, jotka eivät yhtä selkeästi erotu ympäristöstään. Lopulta kohokartta alkaa muistuttaa suomen puhujan karttaa, jonka avulla hän suunnistaa tarkasti ja harvoin osuu väärälle kukkulalle. Oppija tai lapsi taas lipsuu etenkin vähemmän jyrkkäreunaisilla alueilla helposti väärän kukkulan alueelle. Samoin voi käydä afaattikolle, jonka maisema on joutunut eroosion kohteeksi.

Jos taivutusjärjestelmää voi kuvata karttana, oppimista voi verrata köyteen. Köyden alkusäikeinä ovat yleiset kognitiiviset prosessit, oppijan oma kieli ja kielenoppimistausta, kokemukset kielenoppimisesta. Sitä mukaa kuin oppijan tieto ja kokemus suomen kielestä lisääntyvät, köyteen punoutuu uusia säikeitä, uusia tietoja ja taitoja (kuvio 4). Vähitellen köydestä tulee pitempi ja tukevampi ja se auttaa oppijaa yhä helpommin ja luottavammin liikkumaan morfologian vuoristoisessa maisemassa.

Kuvio 4.

Metafora kuvaa myös sitä, että vaikka tutkija voi pyrkiä erottamaan toisistaan nämä eri säikeet — ikään kuin purkamaan köyden — valmista köyttä katsottaessa ei välttämättä ole helppo erottaa sen osia toisistaan, vaan ne kietoutuvat toistensa lomaan.

Maahanmuuttaja selviytyy ja viihtyy Suomessa sitä paremmin mitä sujuvammin hän osaa suomea. Myös suomalainen yhteiskunta hyötyy uuden jäsenensä tiedois-

ta, taidoista ja verkostoista, kun tulo- kas oppii riittävästi suomea päästäkseen mukaan työelämään. Aikuiset ja kouluikäiset oppivat suomea paremmin, jos he arkielämän kontaktien lisäksi saavat opetusta. Siksi jokaisella olisi oltava oikeus hyvään suomen kielen opetukseen eli mahdollisuus hankkia tarkka kartta ja vahva köysi. Opetuksen tason parantamiseen taas tarvitaan tutkimustietoa, jota tämäkin työ omalta osaltaan pyrkii tuottamaan.

Professori Matti Leiwo lopetti vastikään virkaanastujaisesityelmänsä todeten, että »suomen kielen tutkimus on kansainvälistymässä ja muuttumassa kansallisesta tiettestä osaksi kansainvälistä kielentutkimusta». Työni yhtenä tarkoituksena on viedä suomalaista kielentutkimusta tähän suuntaan. Samalla toivon sen hyödyttävän toista samassa esityksessä mainittua tavoitetta: pedagogisen kieliopin kehittämistä suomi toisena kielenä -opetusta varten. ■

MAISA MARTIN *The Map and the Rope. Finnish Nominal Inflection as a Learning Target*. Studia Philologica Jyväskyläensia 38. Jyväskylän yliopisto 1995.

Jyväskylän yliopiston kielikeskus, PL 35, 40351 Jyväskylä
Sähköposti: mmartin@dodo.jyu.fi